

Meester Panken als taalmeester

In ons tijdschrift *Brabants* 14 van juni 2007 maakten we kennis met de Bergeijkse taal-les van meester Panken. In deze bijdrage laten we hem vertellen waarom hij de studie van ons taaleigen 160 jaar geleden al zo belangrijk vond.

Dat meester Panken van vele markten thuis was vanwege zijn brede belangstelling voor van alles en nog wat is algemeen bekend. Het zal de lezer dan ook niet verwonderen dat zijn interesse ook uitging naar het taalgebruik in zijn omgeving. Soms is er maar een kleine vonk nodig om een groot vuur te doen ontbranden. Zo'n vonk kan geweest zijn een toevallige ontmoeting met de onderwijzer H. Broeders¹ in Hilvarenbeek op maandag 13 augustus 1846.²

Panken zelf telde als jonge onderwijzer in dat jaar bijna 27 zomers. Hij vermeldt het vluchtige bezoek aan zijn collega zonder nadere bijzonderheden. Maar in een van zijn nagelaten manuscripten: '*Oude Taal*', noteert hij als inleiding:

"In mijne vacantie van 1846 met den Onderwijzer H. Broeders te Hilvarenbeek kennis makende, kreeg ik deze *Bijdragen der oude taal* tot aan de letter f van hem ter leen. Deze waren door hem in 3 afleveringen,

Portret van Peter Norbertus Panken, in juli 1886 geschilderd door A.J. Derkinderen in de woonkamer van Panken te Bergeijk.

Foto: auteur.

BESCHRIJVING

DER

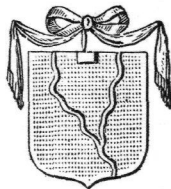
GEMEENTE

HILVARENBEEK,

voor de Jeugd.

DOOR

H. BROEDERS.

Te Tilburg, bij

De Wed. J. VAN GEMERT & ZONEN,
1838.

telkens vooraan – dus weder aan de a of eerste letter – te beginnen, behandeld. Hier zijn ze zoo ver geheel alphabetisch bij elkan- der gebracht. De kanteekeningen had er de heer Schoolopziener Spoor met potlood als aanmerkingen bijgevoegd. Genoemde 3 afle- veringen waren geteekend: 3/3 (maand/dag), 4/7, 5/5 1838.”

Genoemd schrift van Panken met de titel ‘Oude Taal’ van slechts 40 bladzijden is dan ook, behalve de inleiding, niet van Panken zelf. Het is niet meer dan een eerste aanzet om tot een woordenboek te komen, door Panken slechts geordend.

Het *Idioticon II* of 2de Boek, genoemd in *Brabants* 14, p. 15, is wel helemaal zijn eigen werk. Het wordt wel eens ‘het Bergeijks woordenboek van Panken’ genoemd. Het originele en (vroeger complete) manuscript telde 508 bladzijden, waarvan een aantal blanco. De woorden zijn wel keurig onder de letters A tot en met Z ingevuld, maar niet strikt alfabetisch gerangschikt. In dit handschrift verwijst hij meer dan eens naar *Mijn eerste Taaleigen*. Dat is dus eerder samengesteld dan *Idioticon II* en had dus eigenlijk ook *Mijn eerste Idioticon* getiteld kunnen zijn. En dat is wel even belangrijk om de volgende reden.

Idioticon II is immers niet meer compleet. Van de oorspronkelijk 508 bladzijden ontbreken de eerste 150, ofwel de letters ‘A’ tot en met het eerste gedeelte onder de letter ‘H’. Het bewaarde restant van *Idioticon II* vangt daarom aan met het woord **Hoes**.

Gelukkig is zijn *Mijn eerste Taaleigen*, ook genoemd *Kempensch taaleigen, of lijst van eenige in deze oorden gebruikelijke [...] min gewone woorden en spreekwijzen*, wel compleet bewaard. We zouden geneigd zijn het als een kladschrift te beschouwen, een voorlopige aanzet, met de bedoeling dat het *Idioticon II* het uiteindelijke resultaat moest worden. Maar daarbij rijst weer een zekere

In 1838 verscheen van ‘meester’ Broeders een boekje voor de jeugd vol wetenswaardigheden over Hilvaren- beek

twijfel. Als we de verwijzingen in *Idioticon II* controleren met de trefwoorden in *Mijn eer- ste Taaleigen*, dan blijkt de omschrijving daar extra informatie te geven. Dat is vooral het geval bij zogenaamde volkskundige tradities, zoals: Kwanselbier, Mei (meitak), Pinkster- bloem en dergelijke.

De twee ‘woordenboeken’ samen stellen ons echter wel in de gelegenheid om bij leven en welzijn nog eens één compleet *Bergeijks woordenboek* van Panken samen te stellen. Hoewel de inhoud veel raakvlakken heeft met het gesproken dialect, gebruikt Panken geen speciale leestekens om de klank- weergave te duiden. Hij geeft terloops wel iets in die richting aan, maar het was zeker niet zijn bedoeling om er een fonetische, en dus voor de niet-ingewijde, een onleesbaar boekwerk van te maken. Zie ‘*Bergeijkse taalles van meester Panken*’ in *Brabants* 14.

Staatkundige stormen

De vraag waarom Panken het nuttig, ja wel- licht nodig vond om een dergelijk woorden- boek te maken, beantwoordt hij zelf in het voorbericht van zijn *Eerste Taaleigen*. We lezen daar:

“Mij geheugt nog – mijne levensjaren zijn nog nauwelijks tot den middelbaren leeftijd geklommen, hoe ik als aankomende knaap, op het stille land, in die schoone dagen, die wij thans op onzen leeftijd be- weenen als een verloren paradijs, de muziek onzer sprake hoorde, min verbasterd door invloed van buiten dan thans.

Honderden oorspronkelijke woorden werden gehoord en verstaan, honderden natuurlijk Dietsche grondklanken verrasten ons als de liefelijke muziektoon.

Daar kwamen de staatkundige stormen en bragten onzen stillen vreedzamen land- streken – van 1830 tot 1839 – de krijgslieden van alle Noord-Nederlandsche gewesten! Hierdoor bleven eenige oude woorden en eigenaardige zegswijzen, waarmede de ingekwartierde militairen, veeltijds ten onrechte den spot dreven, van lieverlede achter, meer nog door de toenemende beschaving, zoodat de taal dezer dorpen in het algemeen beter dan in mijne eerste jeugd gesproken wordt. Ik ontveins niet te zeggen, dat ik zoowel als Onderwijzer, dan als burger bij mijn veelvuldig verschijnen onder het volk, daartoe het mijne bijgedragen heb. Echter is het mij aangenaam, dat men hier nagenoeg hetzelfde dialect hoort, dat er sinds vele eeuwen ge- hoord is; want de dialecten zijn de levende stemmen der taal en de kennis van de levende spraak is de beste leidraad bij de studie van de oude taal.

Sedert ik dit boek begon – Maart 1850 – heb ik steeds, uit den mond des volks nog vele oude woorden enz. opgeteekend. Voor- ouderlijke spreekwijzen verkwijnen, sterven weg en raken soms geheel in vergetelheid uit gebrek aan belangstelling. Men redde alzoo, wat men redden kan, vrage naar de herkomst van sommige, wijze de beteekenis en verblijfplaats van wederom andere weg- stervende woorden aan, brenge ze weêr in achting door ze te noemen. Vergelijk *De Navorscher* II, bl. 89.

Naamsverbasteringen kunnen binnen weinige jaren in eene geheele landstreek, door uit- sluitend gebruik als het ware gewettigd wor- den. Wat alleen wijzigingen in de uitspraak zijn kunnen moeielijk als eigenaardige woor- den worden gerekend. Ook die als uitspraak van onkunde te beschouwen zijn, reken ik niet als dialect.

Beter dan de dialecten in ons vaderland te vernietigen, ware het, ze nauwkeurig na te gaan en, zoo mogelijk, er winst mee te doen, voor hetgeen ik de nationale taal zal noemen. Dr. Römer in *De Navorscher* 1860 bl. 80.

Men dient met de spreektaal in 't verklaren nog voorzichtiger te zijn dan met de schrijf- taal. C. Honigh, *De Navorscher* 1871, 21^e jaarg. bl. 622.

De volksspreektaal is d'oorspronkelijke spra- ke; de schrijftaal is 'n behulp... De schrijf- taal blijft jong door de spreektaal, de boeke- taal frisch en gezond door de tongvallen van 't gansche volk. Johan Winkler, *De Navor- scher* 1877, bl. 385.

De eigenlijke taal is de spreektaal en de meeste veranderingen die de taal langzamer- hand ondergaan heeft, heeft het volk er, al sprekende in gebracht... Wij hebben in onze taal honderden woorden die van vorm ver- anderd zijn, die anders uitgesproken worden dan te voren. P. Leendertsz. in *De Navor- scher* 1878, bl. 406 enz.

De taal leeft bij 't volk, niet in de studeer- kamer; en 't volk heeft zich te allen tijde minder bekommerd om de welluidendheid dan om de gemakelijkheid der uitspraak, wat dan ook volkomen natuurlijk is. J. Ter Gouw, in *De Navorscher* 1879, bl. 258.”

We weten nu dat Panken in 1850 echt werk ging maken van zijn eigen 'Taaleigen'. Als abonnee op het voor zijn tijd gezaghebbende tijdschrift *De Navorscher* citeert hij graag, zo- als we gezien hebben, gezagsdragers op het gebied van de taalwetenschap. Panken zal in zijn jonge jaren niet vermoed hebben dat hij later zelf in dat tijdschrift zou publiceren.

Broeders

Zijn collega Broeders in Hilvarenbeek komen we in Pankens dagboek nog slechts tweemaal tegen. Voor het eerst op zaterdag 3 mei 1851.³ En nog een laatste keer (p. 594/5), op 9 oktober 1865 bij een bliksembezoek aan onderwijzer C. Naaijkens te Hilvarenbeek: *“En het verwonderde mij van hem den dood van H. Broeders, † 16 Julij bevorens, hoofdonderwijzer in de kom, een mijner goede kennissen, te vernemen.”*

Zelf noteerde hij nog in het ‘voorberigt’ van zijn *Oude Taal*:

“Eenige jaren, nadat ik de genoemde stukken aan Mr. Broeders terug had bezorgd, deed ik eenige pogingen, om ook zijne volgende Bijdragen – van f tot en met z – te leenen, welke pogingen ik, na ’s mans dood, meermalen vernieuwde; doch daarvan kwam mij niets in handen. In 1850 maakte ik zelf een werk over het taaleigen van onze Landstreek, waarbij ik hoofdzakelijk het werk van Mr. Hoeffft Proeve van Bredasch taalëigen bezigde. Mijn ‘Taalëigen over Kempenland’, zooals ik dezen arbeid heb genoemd, breidde ik, sinds dien tijd bestendig uit.”

De ‘samenwerking’ van Panken met Broeders was dus van korte duur en niet van bijzondere betekenis, zoals uit bovenstaande duidelijk blijkt.

De bewaarde manuscripten ontving ik in de jaren '70 van de vorige eeuw in bruikleen van Jac. Hoeks uit Bergeijk. Nadat ik deze had laten overtypen bij het Administratief Centrum⁴, destijds gevestigd in het patersklooster op 't Hof, heb ik de typoscripten van *Kempens Taaleigen* en *Idioticon II* aan de hand van de originele schriften letter voor letter gecontroleerd en waar nodig gecorrigeerd. Volgens mijn aantekeningen in de typoscripten was dat voor het eerstgenoemde in de periode van 17.11.1971 t/m 29.2.1972 en het tweede op 16.1.1974.

Daarna heb ik de schriften bij Jac. Hoeks uiteraard weer terugbezorgd.

Dat onze meester ook wat diepgang zocht in zijn taalstudie weten we weer uit zijn dagboek. Zoals zijn deelname aan deze ‘vierdaagse’: *“Het 6^e Nederlandsche taal- en letterkunde congres, dat bijzonder merkwaardig was en waarvan mij het programma was toegezonden, werd in de middelste week [van september 1860] te 's Bosch gehouden. Ik heb al de gehoudene zittingen, benevens de daarbij gegeven feesten bijgewoond en zal daarvan een afzonderlijke beschrijving vervaardigen, waarom ik deze reis hier slechts aanstip.”*⁵ Genoemde ‘afzonderlijke beschrijving’ heb ik helaas niet teruggevonden. In september 1862 noteert hij: *“De andere reis zou naar Brugge geweest zijn, ten einde het 7de taalcongres, waartoe ik herhaaldelijk uitgenoodigd was en dat met grooten luister en belangstelling gevierd is, bij te wonen. Dit liet ik mede bij gebrek aan gezelschap.”*

Maar nu genoeg over Panken en zijn taal-kunst. Gelukkig kunnen we nu als fijnproevers van ons eigen taaleigen smullen van alle ‘*letternijen*’ die Panken zo verrukkelijk en soms verrassend voor ons heeft opgediend.

-
1. Hendrik Broeders (1807-1865).
 2. *“Na de Mis bijgewoond te hebben, legde ik een bezoek bij eenige vrienden af, waarna ik eenen geruimen tijd in de school van mijnen ambtgenoot Broeders doorbragt.”* Dagboek p. 227.
 3. *“Vervolgens bezocht ik den onderw. Broeders en deed eenige wandelingen in de nabijheid van 't dorp.”* Dagboek p. 291.
 4. Voorloper van Werkvoorziening Kempenland.
 5. *Dagboek* 1860 p. 402.